

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ח תשע"ג
מספר 428

ברוך שמיא דמארי עלמא

אוריתיה" שבו מכריז המתפלל שהוא משתחוה לפני כבוד ספר התורה. אמנם ההשתחויה לכשעצמה אינה אסורה, שכן בתפילת "עלינו לשבח" אנו כורעים ומשתחוים לפני הקב"ה, אלא החשש בכוונה שלה העלולה להתפרש כהשתחויה אל החפץ (התורה), ולא אל נותן התורה, הקב"ה.

עניין נוסף שסביבו היו חילוקי דעות הוא הבקשות השונות הנמנות בתפילה, כגון: למרחם עלי ולמנטר יתי, דתפתח לבאי באוריתא ותשלם משאלין דלבאי וכו'. באשכנז הסתייגו מאמירות אלה משום איסור תביעת צרכים בשבת, ועוד יותר הסתייגו מן הבקשה: "ותיהב לי בנין דכרין דעבדין רעותך" (=ותיתן לי בנים זכרים...) – וכי נשים אינן חלק מבריאת ה', במיוחד שמצוות פריה ורביה היא בלידת זכר ונקבה?

חילוקי הדעות לא פסקו, והמשיכו גם בקרב האומרים "ברוך שמיא". יש מן האחרונים שסברו שהתפילה נאמרת בשבת דווקא ולא ביום חול, ויש שסברו שהיא נאמרת גם בימי חול. האריז"ל נהג לאומרה בשחרית של שבת, ותו לא; ויש שסברו לאומרה רק בתפילת מנחה של שבת.⁴ עדות המזרח אומרים אותה רק ביום שבו יש תפילת מוסף כגון שבת, ראש חודש וכדומה.⁵

מחלוקות רבות קיימות גם בקשר לעיתוי אמירתה. מלשון הזוהר: "כד מפקין ספר תורה בצבורא למקרא ביה", משמע לכאורה שהיא נאמרת תוך כדי הוצאת הספר מן הארון. אולם גם בזה אין היום מנהג אחיד, אפילו באותה העדה עצמה. יש האומרים את "ברוך שמיא" לפני הוצאת הספר מן הארון, ויש האומרים אותה רק לאחר הוצאתו כשהארון עדיין פתוח. גם בקרב הספרדים יש מנהגים שונים. יש שפותחים את הארון ואומרים את תפילת "ברוך שמיא" קודם הוצאת הספר, ויש שאומרים אותה לאחר הוצאת הספר בעמידה לפני הארון. כמו כן יש שנהגו לומר אותה תוך הולכת ספר התורה אל הבימה, אחרים אמרו רק לאחר הנחת הספר ויש אף שהקדימו את ההגבהה לאמירתה.

נוסף על כל חילוקי הדעות הנ"ל, גם הנוסח עצמו של התפילה אינו אחיד, ויש שינויים בקרב קהילות שונות בצורת הכתיב, בתיבות ואפילו במשפטים שלמים.⁶ יש שהעמידו את התפילה על ק"ל [130] תיבות וניסו למצוא במספר זה סודות קבליים הקשורים לחטאו של האדם הראשון, ואולם במציאות נע מספר התיבות בנוסחים השונים בין 104 ל-136.

ד"ר יוסף פרץ
מרצה ללימודי הלשון

תפילת "ברוך שמיא" הנאמרת בעת הוצאת ספר תורה היא תפילה שנתפשטה רק בדורות האחרונים, ועוררה תמיהות רבות לגבי תוכנה וזמן אמירתה. מקור התפילה הוא בספר הזוהר (פרשת 'ויקהל' ר"ו), ושם נאמר:

אמר רבי שמעון: כד מפקין ספר תורה בצבורא למקרא ביה, מתפתחן תרעי שמיא דרחמין ומעוררין את האהבה לעילא ואבעי ליה לבר נש למימר הכי: בריך שמיא דמארי עלמא ... (=כאשר מוציאים ס"ת לקרוא בו בציבור נפתחים שערי שמים של רחמים, ומעוררים את האהבה למעלה, וצריך אדם לומר כך בריך שמיא...)¹

בעבר לא נהגו לומר תפילה זו בציבור ברוב קהילות אשכנז, הואיל והיא נעדרת מכל הסיפורים הקדומים כמו סידור רב סעדיה גאון, סידור רב עמרם גאון, סידור רש"י, סידור הרמב"ם ועוד, וגם אינה נזכרת לא בשולחן ערוך ולא אצל הרמ"א. האריז"ל (1534–1572) נהג לומר תפילה זו, ובעקבותיו היא נתפשטה אט אט בקרב הציבור הרחב. מה הביא את חכמי אשכנז להתנגד לאמירת תפילה זו בציבור?

הסיבה הראשונה היא עקרונית וקשורה הייתה במגמה להצניע את הזוהר ואת תורת הקבלה. שורה ארוכה של פוסקים ביקשו להימנע מקביעת הלכות ומנהגים קבליים, ולכן התנגדו לאמירת "ברוך שמיא". ביניהם – הנודע ביהודה (רבי יחזקאל הלוי לנדא (1713–1793), מגדולי הפוסקים במאה ה-18 אשר כתב: "אין מורין הלכה מן הזוהר". כן פסק רבי שלמה זלמן גייגר (1792–1872): "ברוך שמיא אין אומרים בפראנקפורט, כי מקורו בזוהר, וחכמי פראנקפורט מנעו מלקבל קבלה".²

הסיבה השנייה הייתה כרוכה בחששות סביב הפרשנות שניתנה לביטוי: "ולא על בר אלהין סמכינא". המילה "בר" היא פוליסמית בארמית וניתן לפרשה במשמעות "חוץ" או "בן". במשמעות הראשונה היא הפירוש כך: ולא על דבר חוץ מאלוקים אנו סומכים; ואילו במשמעות השנייה היא הפירוש: ולא על בן אלוהים אנו סומכים. הואיל והביטוי 'בן-אלוהים' מזכיר את האל-הבן בנצרות, חששו חכמי אשכנז שאנשי הכנסייה יאשימו את היהודים בכך שהם נלחמים בדתם בצורה סמויה ומעליבים אותם.³ הנודע ביהודה כתב שלא רק מפני אימת הגויים יש להימנע מלאומרו, אלא גם בשל הבעייתיות של הנוסח עצמו "בר אלהין" שמשמע ממנו כאילו, חס ושלום, יש לו בן לקב"ה. על אחד מתלמידיו של הנודע ביהודה מסופר ששאל אם יוכל להשמיט בתפילת "ברוך שמיא" את המילים: "ולא על בר אלהין סמכינא", מפני שהכופרים והשבתאים מצאו כאן רמז לשיטותיהם, והוא השיב לו: "לא את הדברים האלה בלבד, רק כל התפילה יוכל לדלגה".

ביטוי נוסף בתפילה שעורר סביבו מחלוקת הוא: "אנא עבדא דקודשא בריך הוא, דסגינא קמיה ומקמא דיקר

⁴ המבורגר (לעיל הערה 1), עמ' 177–180.

⁵ יש קהילות שנהגו לומר את תפילת "ברוך שמיא" לא בארמית בלשון הזוהר, אלא מתורגמת לשפת המקום, כגון בלאדינו, ביידיש.

⁶ ראו ר"י סץ, "ברוך שמיא וגרסותיו", קובץ בית אהרן וישראל ח, ה (תשנ"ג), עמ' קה-קיב.

¹ בנימין שלמה המבורגר, שרשי מנהג אשכנז, כרך ראשון, מכון מורשת אשכנז, בני ברק תשנ"ה, עמ' 165 ואילך.

² דברי קהלת, פפד"מ [=פרנקפורט דמיין], תרכ"ב, עמ' 60 הערה ב'.

³ פירוש אחר לביטוי הוא "מלאך", המבוסס על הפסוק בספר דניאל ג, ח.

פטירת רחל אמנו

אולם האם ייתכן שזו הסיבה היחידה לקבורתה בדרך? האם ייתכן שיעקב, המייחס חשיבות רבה למקום הקבורה, יזלזל במקום קבורתה של אשתו האהובה? אם הקבורה בדרך הייתה רק מתוך אילוץ הייתה אפשרות להביא את עצמותיה לקבורה בחברון לאחר שבני ישראל התיישבו שם. מפרשים אחדים מנסים למצוא הסבר ומשמעות לקבורתה של רחל בדרך. לפי רש"י, ההסבר של יעקב ליוסף נותן לקבורת רחל בדרך משמעות חשובה ביותר. יעקב מסביר שהוא קבר את רחל בדרך לא מתוך אילוץ, אלא רחל נקברה בדרך כדי להתפלל על בניה היוצאים לגלות. מקורו של הרעיון מופיע בירמיהו (לא), י-טז: "כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה [...] ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושב בני לבלום". ירמיהו מתאר את תפילתה של רחל על בניה הגולים, וה' מבטיח לה שבניה ישובו.

לפי הרמב"ן, קבורתה של רחל בדרך לא הייתה במקרה, בגלל מותה בדרך: רחל לא נקברה במערת המכפלה מפני שיעקב הרגיש שאין זה ראוי שהוא ייקבר עם שתי אחיות ששתיהן נשותיו, ורחל נפטרה בכניסה לארץ מפני שבארץ לא ראוי להיות נשוי לשתי אחיות. דווקא רחל היא זו שמתה ולא לאה, כיוון שלא היא אשתו הראשונה ולכן הנישואין אתה יותר ראויים, ואילו בנישואין עם רחל יש פגם בארץ ישראל. מותה של רחל בדרך איננו אקראי, אלא מסמל את מהות חייה, שהיו "בדרך", בתהליך, בשאיפה אל השגת הדברים. קבורתה בדרך מזכירה זאת גם לבניה הגולים, אשר יוצאים לגלות מתוך תקווה שזהו רק שלב "בדרך", ומבינים, בעקבות רחל אמם, את כוחה של התפילה היכולה להוביל אותם גם בדרך קשה.

(מתוך שיעורה של הרבנית שרון רימון, מבית המדרש הווירטואלי בגוש עציון)

רעות וגנר

סטודנטית בהתמחויות לתנ"ך ולמתמטיקה

בפרשתנו מסופר על מותה של רחל. זהו סיפור עצוב. רחל, אשר כה השתוקקה לבנים, מתה דווקא בשעת הלידה. סיפור קצר זה מעלה שתי שאלות: מה משמעות מותה של רחל בשעת הלידה, ומדוע נקברה בדרך?

כאשר רחל יולדת בן אחד היא מתפללת שהי' ייתן לה בן נוסף. בנימין, הבן השני שרחל מקבלת מאת ה', שנולד בפרשה שלנו, הוא הבן שבלידתו מתה רחל. מות רחל בלידה הוא טראגי ביותר. דווקא רחל, שחיכתה לבנים שנים רבות כל כך, מתה בלידה. מה המשמעות בכך? רחל איננה זוכה להגיע אל הסיום, אל המנוחה, אלא נשארת במצב של התהליך. נראה שכל קיומה של רחל מסמל את הדרך ואת התהליך. חייה מהווים רצף של התמודדויות עם תהליכים, וממנה אנו לומדים את משמעות התהליך, מושג שבקלות הוא פחות ערך בעיני האדם, ואילו כאשר יש לאדם חיסרון במשהו הוא מבין יותר את הערך של אותו דבר. כאשר אדם עמל כדי להגיע לדבר מסוים הוא מכיר בערכו של הדבר ונקשר אליו יותר. נוסף על כך, עצם התהליך שאדם עובר, גם ללא ההגעה אל הסיום, מביא את האישייות שלו לצמיחה.

הפסוקים בפרשתנו אינם מסבירים מדוע קבר יעקב את רחל בדרך. ההסבר הפשוט ביותר הוא שיעקב ובניו היו בדרך וטרם הגיעו למקום קבע, ומכיוון שהם לא יכלו לשאת אותה אתם עד לחברון (שם נמצאת מערת המכפלה), וגם לא יכלו לדאוג לקבורה מכובדת יותר, הם קברוה בדרך. סיפור מותה של רחל וקבורתה בדרך נזכר פעם נוספת בבראשית מח, ז (פרשת ויחל), בדברי יעקב ליוסף לפני מותו. לשם מה מזכיר זאת יעקב כעת? הוא מרגיש לא טוב עם העובדה שקבר את רחל בדרך ומתנצל על כך באוזני יוסף. לפי הרד"ק, קבורת רחל בדרך הייתה מתוך אילוץ. יעקב מצטער על כך ומתנצל בפני יוסף, במיוחד לאור העובדה שהוא מבקש ממנו לא לקבור אותו במצרים, במקום שבו הוא מת, אלא לטרוח ולהביאו לקבורה בקבר אבותיו.

הציונות הדתית בעקבי רבנו הרצי"ה זצ"ל

ברוריה מכמן

תלמידים מספרים...

הרב יוחנן פריד

מורנו ורבנו הרב צבי יהודה זצ"ל היה עבורנו בראש ובראשונה ראש ישיבה ומחנך דגול. כל עולמו הרוחני והמעשי נובע היה מן התורה בכל היקפה וגדלותה. תורתו ומשנתו היו והנם עד היום הזה "תורת ארץ ישראל" ומשמעותה היא כשם מאמרו בספר הזיכרון לציון 30 שנה להסתלקות מרן הראי"ה זצ"ל: התורה הגואלת". מובן הדבר, כי לאושרנו נבנתה ישיבת "מרכז הרב" בהנהגתו היום-יומית רבת השנים והעניקה ביטוי למשנה זו. מכאן ערנותו העצומה של הרצי"ה לשאלות השעה ולנושאים העומדים ברומה של גאולת עם ישראל, שיבת ציון ובניין מדינת ישראל.

בטוחני כי הכול יודעים וזוכרים את אופיין ואת מהותן של השנים אשר באו אחר מלחמת ששת הימים. מחד גיסא, התלהבות והתעלות כתוצאה מהפגישה המחודשת עם חבלי הארץ נחלת אבותינו, ומאידך גיסא, מאבק מדיני וצבאי-ביטחוני לשמירתם ולמימוש זכות ההתיישבות בכל רחבי הארץ. מאבק של אמונה בזכותנו על הארץ הנמשך עד היום הזה.

לאחר מלחמת יום הכיפורים קם כידוע, מתעופת רוחו, ביוזמתו ובעידודו של הרצי"ה, "גוש אמונים", אשר שם לו למטרה לרומם את רוח העם ולבנות יישובים בכל הארץ. פרק מיוחד בשנים הללו היו ההפגנות הסוערות והגדולות נגד לחצים פוליטיים אשר באו מכל העולם על ממשלת ישראל. הרב עודד את העשייה כולה וליווה אותה בהדרכה צמודה ובשורה של מודעות בעיתונות ובחוצות הארץ. המפורסמות שבהן היו בכותרות "לא תגורו!" ו"למען דעת".

זכיתי לשמש דוברו הראשון של "גוש אמונים" ונוהג הייתי לבוא מדי בוקר לדווח ולשוחח עם הרב אחרי התפילה בספריית הישיבה. בשיחות אלו נתגבשו ההחלטות ועוצבו קווי ההסברה. אין צריך לומר כי מורנו הרב זצ"ל נכנס לפרטי הפרטים, חקר ובדק, ואף ניסח את הדברים.

בוקר אחד, כדרכי, הגעתי לספרייה. כאשר נכנסתי ראיתי את הרב זצ"ל יושב מעוטר בטלית ובתפילין ולומד "משנה ברורה" עם בחור צעיר מתלמידי הישיבה. הרב הבחין בי והמשיך ללמוד, לשאול ולענות באורך רוח ובהתלהבות בלתי רגילה. הקשבתי מן הצד ושמעתי כי נושא הלימוד היה הלכות תפילה לפרטיהן. הלימוד נמשך שעה ארוכה. בסיומו חיבק הרב את התלמיד, נפרד ממנו ופנה אליי. לאחר צאתו "הסביר" לי הרב בערך בלשון זו:

"הבחור הצעיר לומד זו השנה הראשונה בישיבה. הוא התפלל היום לפני התיבה כשליח ציבור. שמת לי לב לכך כי עליו לדעת ולשנן את חובותיו של שליח הציבור בהיגוי המילים, בענייני ה"אמן" לברכות וכו' ולכן ביקשתי ממנו ללמוד אתי הלכות מעשיות אלו אחרי התפילה".

אז והיום, עודני משתאה ומתפעל מן היכולת המופלאה של רבנו לשלב באופן בלתי אמצעי עיסוק בשאלות הפוליטיות הציבוריות והקשות כל כך יחד עם היותו מחנך סובלן, מורה לרבים ומלמד תורה לכל תלמיד באהבה גדולה.

נזכור, ולוואי ונזכה לכך.

הרב יוחנן פריד הוא בוגר ישיבת "מרכז הרב" ממייסדי "מכון הלכה ברורה ובידור הלכה" על פי חזונו ותכניתו של מרן הרב זצ"ל, וכיהן כראש האגף לתרבות תורנית במשרד החינוך. כיום מכהן כיו"ר "בית הרב" בירושלים, רב המושב "בית מאיר" וראש ביהמ"ד "בת בי רב" במכון לנדר בירושלים.